

ČEMU PJESNICI U OSKUDNOM VREMENU? ROĐENJE FILOZOFSKE KRITIKE TEHNOLOGIJE IZ DUHA NJEMAČKOG ROMANTIZMA

MARKO SIČANICA
Filozofski fakultet,
Sveučilište J. J.
Strossmayera u Osijeku
markosicanic@gmail.com

Pjesništvo i filozofija još su od antike bili u razmeđu, filozofija nije priznavala domete pjesništva, dok je pjesništvo bježalo od bilo kakvog poznanstvenjivanja, posebice onog filozofskog. Martin Heidegger započinje svoje djelo *O biti umjetnosti* citatom J. C. F. Hölderlina pitajući se „čemu pjesnici u oskudnom vremenu”¹ te smatra kako mi i dalje živimo u oskudnom vremenu. Za vrijeme razdoblja romantizma pojavila se kritika razvoja znanosti i čovjekove ovisnosti o tehnologiji. Uz ranije navedenog Hölderlina, ovdje možemo svrstati autore poput J. W. F. Goethea i Novalisa (G.P.F.F. von Hardenberg) te druge koji su živjeli na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u Njemačkoj. Nadmoć tehnologije nad ranijim vrijednostima do kojih je čovjek držao govori o tome da čovjeku nije potreban bog, odnosno da „nikakav bog vidljivo i jednoznačno više u sebi ne sabire ljude i stvari”². Heidegger smatra da ovaj nedostatak boga donosi više zla nego koristi, jer se time ukida sjaj koji je nekada imalo božanstvo u razdobljima povijesti svijeta.³ Pitanje koje se ovdje postavlja jest: jesu li pjesnici u stanju izvući ljude iz oskudnosti vremena koje im prijete zbog nagomilavanja tehnologije i kako je moguće da ono čemu se filozofija nije mogla dovinuti bude ostvareno pjesništvom? Potrebno je također pitati se postoji li razlika između filozofije i književnosti uopće, a ako postoji, što je to što čini razliku između njih. Ulogu pjesnika Heidegger vidi u tome što je mjesto njihove misli u određenju svijetljenja bitka, što on naziva obilježjem zapadne metafizike.⁴ Usporedno s Heideggerom J. P. Sartre govorit će o tome kako pjesnik zazire od toga da riječi budu svojevrsan materijal za konkretni cilj, on pjesnikom smatra onog koji „nešto učini vidljivim u svijetu, otkrije pojave u

1 Heidegger, Martin, *O biti umjetnosti*, Mladost, Zagreb, 1959., str. 83.

2 Isto, str. 83.

3 Usp. isto.

4 Usp. isto, str. 88.

njemu i njihovo značenje za čovjeka”⁵. Iz ovakvih razmatranja donosi se zaključak kako se filozofija mora okrenuti tumačenju poezije kako bi sagledala ono što se donosi jezikom koji nije poznanstvenjen i jezikom kojemu je svrha ništa drugo doli pjevanje samo. Sartre će reći kako je uloga pjesnika „vratiti čovjeku totalitet bitka i uklopiti čovjeka u svijet”⁶. Pjesnici su oni koji smrtnicima vraćaju tragove odbjeglih bogova i iz tog je razloga važno sagledati način na koji je moguće stvoriti dijalog između književnosti i filozofije kako bi se izbacili iz *oskudnog vremena*.⁷

Odnos filozofije i književnosti

Odnos filozofije i književnosti oduvijek je bio plodan za rasprave oko toga što je došlo prvo, književno mišljenje ili ono filozofsko. O navedenom Milivoj Solar navodi kako se o književnosti „raspravlja u okviru filozofski orijentiranog mišljenja otkad postoji filozofija i otkad postoji književnost”⁸, povezujući filozofsko mišljenje i književno mišljenje u jednu cjelinu. Razlog ovome Solar nalazi u tome što književna teorija svoje korijenje mora vući iz filozofije i iz lingvistike te je kao takva sama književnost u vidu književne kritike bila podčinjena dometima filozofije, a kasnije i same lingvistike.⁹ Prema ovome književnost mora stajati između lingvistike i filozofije kako bi mogla ostvariti svoju znanstvenost.¹⁰

Prisutnost nepremostivog jaza između književnosti koja često biva podređena filozofiji postoji još od antike kada Platon u *Državi* govori o staroj razmirici, smatrajući pjesnike kvariteljima mladeži, udaljenima od istine koji se ne mogu uklopiti u utopističko poimanje savršene države.¹¹ Platon će za pjesništvo reći kako je ono „lajava kuja što na gospodara štekće”¹². Platon ne vidi potrebu za pjesništvom u svojoj savršenoj državi i navodi da ono ništa drugo ne radi osim što pričinja. Potpunu suprotnost ovome navodi Martin Heidegger, koji govori da su pjesnici oni koji su vezani za istinu te da oni jedini mogu biti glasnicima istine. Ovakvo tumačenje pjesnika kao onih vezanih za istinu Heidegger veže za pjesništvo Hölderlina zato što se to mišljenje ne može znanstvenim putem doći i zato što je zaštićeno od znanstvenih metoda, ono dolazi bliže istini. Solar će reći, u pogledu Hölderlina, kako njegovi radovi naglašavaju vlastitu neovisnost od znanosti o književnosti i time bivaju neupotrebljivi za razvoj književno-znanstvene metode.¹³ Međutim, svako književno djelo mora moći biti podvrgnuto

5 Pejović, Danilo, *Suvremena filozofija zapada*, str. 112.

6 Isto, str. 112.

7 Usp. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 140.

8 Solar, Milivoj, *Filozofija književnosti*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1985., str. 73.

9 Usp. isto, str. 62.

10 Usp. isto, str. 51.

11 Usp. Platon, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2004., 607b.

12 Isto.

13 Usp. Solar, *Filozofija književnosti*, str. 51.

teorijskom pristupu u tumačenju kako bi se moglo razvijati mišljenje koje biva prikazano u određenom djelu.

„Stoga filozofska refleksija o književnosti često nudi znanstvenom pro-
učavanju neke istine ili modele teorijskog rada.”¹⁴

Na važnost filozofske refleksije u sagledavanju književnih djela ukazuje i Goethe kada govori o tome kako se tumačenja moraju poznanstveniti zbog mogućnosti da svatko sve tumači kako želi. Iz tog razloga Goethe kaže da se ne može osporiti ni jedan oblik predstavljanja pod uvjetom da se taj oblik predstavljanja ne izdaje za ono što nije.¹⁵ Goethe dopušta slobodu u tumačenju, ali ta sloboda u tumačenju nužno mora biti sukladna onome što autor i sam zagovara te mora pratiti razvitak misli epohe kojoj sam autor pripada.

Književnost, pogotovo poezija, podrazumijeva da tumačenja nemaju jasno razvijen sustav te se kroz teoriju književnosti autoru može pripisati mnogo toga u vidu interpretacije onoga tko tu teoriju piše. Iz tog razloga Solar govori da filozofska interpretacija književnog djela mora izreći ono što znanost ne može.¹⁶ Razlog zbog kojega se ovdje poziva na filozofiju jest taj da je ona pokazatelj razvoja misli u određenom vremenu i zbog toga je ona odrednica misaonih dostignuća određenog razdoblja. Goethe se zalaže za to da se svako djelo shvati i tumači tako da ono samo u sebi ima elemenata vlastite vremenitosti.¹⁷ Solar daje definiciju vremenitosti književnosti te za nju kaže da je ona književnost povezana u povišnom slijedu.¹⁸ Stilistička tumačenja književnosti počivaju na tome da se djela interpretiraju s obzirom na postupke i sredstva korištena u procesu i vremenu njezinog nastajanja. Filozofija kritizira to što se pretjeranim tumačenjem samog načina pisanja pjesama, od tematike, naslova, vrste stiha, načina pisanja itd. previše poznanstvenilo shvaćanje teksta i sama bit djela ostaje nedohvaćena.

Primjer ovoga može nam biti Goetheov *Faust* za kojega Solar navodi da on samo obrađuje teme iz ranijih pučkih predaja.¹⁹ Ovakvim određenjem toga teksta nivelira se cijeli tekst na ništa drugo doli na usmene predaje koje su kružile Njemačkom u 18. st. izostavljajući bit cijelog djela koje ne leži na tumačenju priče iz usmene predaje. Bit djela zapravo leži u tome da se razumije kontekst Fausta kao lika u aktualnim prilikama Njemačke, da se njime opiše sveopće stanje u društvu i da se autor kroz svoju interpretaciju ranije umjetnosti dovine u vlastite

14 Isto, str 75.

15 Usp. isto, str. 68.

16 Usp. isto, str.193.

17 Usp. isto, str. 256.

18 Usp. isto

19 Usp. isto

umjetničke vrhove. Prigovor prevelikom prisustvu znanosti u književnosti, a posebice u pjesništvu, daje i Hölderlin koji kaže da je dosadašnji način pristupanja pjesmi pogrešan jer se uzima kao razonoda, a to je potpuna suprotnost onoga što je učinak pjesme.²⁰

Pjesništvo u oskudnom vremenu

Hölderlinovo pitanje koje glasi „čemu pjesnici u oskudnom vremenu“²¹ fundamentalno je pitanje za shvaćanje uloge koju imaju pjesnici, a samim time i književnici. Vrijeme o kojemu govori Hölderlin nije prošlost niti je budućnost, već se daje naglasak na sadašnjosti u kojoj žive on i ranije spomenuti Goethe. Heidegger navodi da „ovo razdoblje svijeta nije ni propadanje ni zalazak“²². Ovo oskudno vrijeme ono je vrijeme u kojemu mi još uvijek živimo, ne radi se ovdje o vremenu života Goethea i Hölderlina, ovdje se radi o vremenu kojemu pripadamo mi sami. Hölderlin vrijeme naziva oskudnim zato što je nastupila *noć*, a svijet u kojemu se nalazimo pada u bezdan. Hölderlin ovo uspostavlja u svojoj kritici, u kojoj kaže kako je svijet zapao u ovo stanje odlaskom triju božanstava: Herakla, Dioniza i Krista. Heidegger, kada govori o Hölderlinovom shvaćanju odsutnosti bogova, kaže: „nedostatak boga znači, da nikakav bog vidljivo i jednoznačno više u sebi ne sabire ljude i stvari, i iz takvog sabiranja u sebi sastavlja svjetsku povijest i ljudsko prebivanje“²³. Svoje stajalište Heidegger iznosi i u djelu *Hölderlinove himne*, u kojemu naglašava da smo sa starim bogovima završili te se nadalje pita, na tragu Hölderlinovih spisa, „što će nam još Grci kad smo došli dotle da ubuduće više nećemo učiti ni njihov i onako praktički beskoristan jezik“²⁴.

U Njemačkoj se na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće uvidjelo kako kultura polako propada i pjesnici su se sve češće vraćali antičkim uzorima kako bi u njima našli inspiraciju za vraćanje vrijednosti u narod. Ovo je vidljivo i kod Goethea kada u *Faustu* piše o tome kako je Faust otišao u Had po Helenu koja je simbol ljepote antike i koja je simbol svega lijepog što dolazi iz antike, pogotovo visokih ideala koje je antika ostavila u naslijeđe. Dovođenje Helene u posjed Nijemca govori u prilog krilatici koja je bila popularna na prijelazu stoljeća: *Grci i Nijemci*. Razlog zbog kojeg Hölderlin navodi „3 jedinstva“²⁵ kao glavne ideale čije smo vrijednosti izgubili jest taj da su ta božanstva preslika onoga što je ostavština iz prošlih vremena. Heraklo je simbol ljudske snage i odvažnosti, ali snage koja je i dalje u podređenom položaju pod Bogom. Dioniz je bog vina, radosti i hedonizma,

20 Usp. Heidegger, Martin, *Hölderlinove himne „Germanija“ i „Rajna“*, Demetera, Zagreb, 2002., str. 7.

21 Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 83.

22 Isto, str. 140.

23 Isto, str. 83.

24 Heidegger, *Hölderlinove himne „Germanija“ i „Rajna“*, str. 43.

25 Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 83.

ali i kreativnog stvaralaštva, umjetnosti, plesa, kazališta u kojemu se naglašava katarzičnost, a ne gomilanje novca. Ovu propast boga Dioniza možemo vidjeti i u drugom dijelu prologa *Fausta* gdje se Goethe obrušava na kazališnu stvarnost svojega vremena, u kojemu se više ne cijeni umjetnost nego zarada koja leži iza nje. Treći bog kojeg navodi je Krist, koji simbolizira bezuvjetnu ljubav prema drugome, a propast tog boga dovela je do čvrste izgradnje bezdana nad današnjim vremenom, smatrao je Hölderlin.

Ovo je prisutno i u *Faustu* jer radnja jednog dijela završava neuzvraćenom ljubavlju Margarete, kada se srušio i zadnji ideal, a to je ideal ljubavi, dok Faustovo ponašanje sve više sličići ponašanju Mefistofelesa i on se bez oklijevanja odlučuje na otimanje Helene iz Hada jer bez prisutnog boga sve je dopušteno. Za ovo će Heidegger reći kako svijetu sada nedostaje temelj, svijet u kojemu više nema ni jedne vrijednosti, pa čak ni vrijednosti ljubavi, više nije svijet u kojemu čovjek može živjeti, to je svijet koji vodi u bezdan.²⁶ Ovakvo tumačenje svijeta kao propalosti bogova s prijelaza stoljeća imalo je veliki odjek i za buduće književnike i filozofe, kao što su primjeri *Braće Kamazov* F. M. Dostojevskog i djela F. Nietzschea. Traganje za izgubljenim bogovima, u terminologiji Hölderlina, vidljivo je ponajbolje u Nietzscheovim djelima gdje on antičke ideale stavlja u opreku prema Dionizu i Apolonu, a sve ideale bogova stavlja u ideal jednog boga za kojega kaže da je mrtav i da smo ga mi ubili. Nietzsche će govoriti o ljudima koji ostaju nakon pada svih ideala, oni su ljudi koje opisuje kao one što rade danju, čuvaju sitno zadovoljstvo za večer te nastoje sačuvati zdravlje te koji govore:

„Mi smo pronašli sreću – kažu posljednji ljudi i žmirkaju očima.”²⁷

Čovjek više ne stremi nekadašnjim idealima, već zadovoljenju osnovnih egzistencijalnih potreba, njemu više nije potrebno visoko pjesništvo, nego laka zadovoljenja u noćnim satima nakon dnevnoga rada. Nietzsche vidi razlog za vraćanje ideala koji su nekada predstavljala božanstva u vidu tragedije, jer će reći kako čar tragedije leži upravo u uravnotežavanju suprotnih sila, odnosno Apolona i Dioniza.²⁸ Iako je vrijeme romantizma u Njemačkoj i dalje bilo pretežno kršćanski orijentirano, u književnosti se najčešće opisivanje boga Dioniza vidi kao ono presudno za oskudno stanje, a ne propast Kristovih ideala i njegova nauka o nepristranoj ljubavi prema drugome. Primjere ovoga možemo vidjeti u pjesništvu Novalisa kada govori o beskonačnoj zemlji bogova uz koje stoje veseli ljudi, a kada su ljudi razbjesnili bogove, prestali su biti sretni.²⁹ Heidegger će u

26 Usp. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 84.

27 Nietzsche, Friedrich, *Tako je govorio Zaratustra*, Dereta, Beograd, 2016., str. 4.

28 Usp. Nietzsche, Friedrich, *Rodenje tragedije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

29 Usp. Novalis, *Himne noći i Fragmenti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

svom djelu *Hölderlinove himne* govoriti o tome da je Dioniz polubog koji nosi trag odbjeglih bogova onima koji su bez boga.³⁰ Heideggerovo tumačenje zadaće koju je pjesnicima zadao Hölderlin govori o tome da, premda se mi nalazimo u oskudnom vremenu, pjesnici su ti koji moraju ostati na svom putu i nastaviti s pjesničkim djelovanjem, a ostalim smrtnicima zadatak je taj da nauče slušati izvorni jezik pjesnika jer jedino tako možemo izbjeći oskudnost vremena koje će nas progutati.³¹ Glavni razlog zbog kojeg vlada oskudnost vremena i nedostatak božjih vrijednosti leži u tome što nam više ne trebaju pjesnici, oni su zamijenjeni tehnologijom. Tehnološki napredak oduzeo je čovjeku vrijeme koje mu je bilo potrebno da nauči slušati ono što pjesnici govore, čovjeku više nije potreban bog jer on je u stanju sam postati bogom, on je to putem tehnologije uspostavio. Problematika koja čovjeka tumači kao biće koje samo sebe želi staviti iznad samog boga vidljiva je u *Faustu* iz opisa nastanka i buđenja samog Homunculusa.

„WAGNER: Gledajte svijetli! – Nadam se u stvari; da sad ću, čim se iz stotina stvari; Miksturom – naime, miješanim je slih; Čovjetino zgodno komponirana!... Što u naravi se kri ko tajni znak; u nas razumom i pokusom začē.”³²

Ovdje je jasno vidljivo kako je Faustov učenik Wagner vječno željan znanja te da je oduševljen neprirodnim stvaranjem novog bića, kako i sam kaže ono što je granica razuma bila, on je pokusom nadišao i time je on ispunio svoju glavnu potragu, a to je uzdizanje iznad ideala same prirode. Da je nešto umjetno stvoreno čovjeku postalo važnije od onoga prirodno stvorenog možemo vidjeti i u daljnjem izlaganju Homunculusa gdje on kaže:

„Tatice! Vidiš nije bila šala; Privini me sad nježno k srcu, mala!”³³

Prikazujući umjetnu tvorevinu kao nešto što je postao veći ideal od same prirode jasno se daje kritika koju Goethe iznosi u svom *Faustu* kako je učen čovjek odvojen od pravog smisla života jer ono umjetno tvoreno drži višim od prirodno tvorenog. Problematika leži u tome što je čovjek biće prirode i te svoje prirodnosti on se ne može osloboditi, čovjeku je priroda dala da ima osjećaje i da ih izražava, dok umjetne tvorevine to ne mogu imati. Tehnologija je na ovaj način ubila i zadnji ideal koji je ostao čovjeku, a to je ljubav prema drugom biću, odnosno ideal Kristove ljubavi. Čovjek više ne ljubi ono od prirode stvoreno, a

30 Usp. Heidegger, *Hölderlinove himne „Germania” i „Rajna”*, str. 163.

31 Usp. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 17.

32 Goethe, Johann Wolfgang, *Faust*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 313.

33 Isto, str. 314.

na taj način ljubeći sebe jer je on prirodan, već ljubi sve ono materijalno i s time zapada u stanje oskudnosti koje sa sobom nosi vrijeme. Ipak, *Faust* završava sretnim krajem jer se glavni protagonist Faust vrati na put odbjeglih božanskih vrijednosti. Zadaća pjesnika oduvijek je bila ta da opisuju prirodu, ali oni ju ne smiju oponašati, nego trebaju biti glasnici istine koja leži u opisivanju prirode kako ne bismo zapali u oskudnost koju sa sobom nosi vrijeme bez ideala. Heidegger će reći da su pjesnici na tragu onoga što odgovara nadolazećem razdoblju svijeta.³⁴ To razdoblje nije niti propadanje, a nije ni zalazak svijeta, a sudbina pjesnika u ovom svijetu mora biti ono što je u pjesmi ostalo sudbinsko.³⁵

ZAKLJUČAK

Prijelaz iz 18. u 19. stoljeće jedno je od najplodonosnijih razdoblja i književnosti i filozofije, a velik napredak ostvarile su i prirodne znanosti te lingvistika. Pjesnici tog vremena, posebice Hölderlin, naglašavali su kako žive u oskudnom vremenu, vremenu u kojemu je čovjek sve svoje vrijednosti izgubio i vremenu u kojemu je sve dozvoljeno te se čovjekov život više ne sagledava kao prije. Hölderlin je autor koji jasno u svojim elegijama i himnama upozorava na to da čovjek koji živi bez ideala propada i kako naše vrijeme stoji nad bezdanom. Ako se makne ideal, koji je nekada bila ideja boga, čovjeku sve biva dozvoljeno i on može činiti sve što mu je volja. Na ovo su upozoravali pjesnici koji su pokušavali opjevati bitak, pokušavali su opjevati čovjekovu borbu da bude ono što on uistinu jest, a ne da zapada pod okove tehnologije. Filozofija i pjesništvo bili su u raskolu još od antike, a filozofija je u svojim počecima težila k tome da pjesništvo prikaže manje vrijednim. Međutim, u novije doba filozofija se sve više okreće tumačenju književnih djela, posebice poezije, dok se književna teorija ne uspijeva maknuti od filozofije i lingvistike. Međuveza filozofije i književnosti teži k tome da se čovjeku vrte vrijednosti koje bi mu omogućile život dostojan življenja i vratile čovjeku ono njegovo prirodno koje je zaboravio u nagomilavanju tehnoloških dostignuća. Čovjek koji zaboravlja svoju prirodnost i okreće se materijalnim, umjetnim tvorevinama propada, biva udaljenim od istine i na kraju toga je nesretan. Zadaća pjesnika kako ju vide Hölderlin i Heidegger biva u tome da opjevaju istinu u prirodi, a zadaća je naroda da nauči slušati pjesnike, ne iz rasonode, nego radi vlastitog unaprjeđivanja.

LITERATURA

Goethe, J. W. (2006): *Faust*, Zagreb: Školska knjiga.

³⁴ Usp. Heidegger, *O biti umjetnosti*, str. 140

³⁵ Usp. isto, str. 141

- Heidegger, M. (2002): *Hölderlinove himne „Germanija” i „Rajna”*, Zagreb: Demetra.
- Heidegger, M. (1959): *O biti umjetnosti*, Zagreb: Mladost.
- Nietzsche, F. (1997): *Rođenje tragedije*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Nietzsche, F. (2016): *Tako je govorio Zaratustra*, Beograd: Dereta.
- Novalis (1998): *Himne noći i fragmenti*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Pejović, D. (1979): *Suvremena filozofija zapada*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Platon (2004): *Država*, Zagreb: Naknada Jurčić.
- Solar, M. (1985): *Filozofija književnosti*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.